

УДК 305-055.2

І. З. Харечко
кандидат політичних наук,
асистент кафедри теорії та історії політичної науки
Львівського національного університету імені Івана Франка

КОНЦЕПТУАЛЬНИЙ ЗМІСТ ПОСТФЕМІНІЗМУ

Постановка проблеми. Зміна наукової парадигми від фемінізму до постфемінізму проявилася у розширенні та реконфігурації дисциплінарних кордонів, а також в якісній трансформації суспільно-політичної, історичної свідомості, спробах деконструкції категорій гендерного порядку. Постфемінізм апелює до критичного аналізу традиційної структури ідентичності, яка відтворює патріархальні бінарні опозиції «чоловічого»/«жіночого» у культурі і суспільстві. Задля адекватного осмислення причин і механізмів відтворення гендерної ієрархії постфеміністи висувають теорію соціально сконструйованої статі, теорію «статевих відмінностей», теорію номадизму як способу набуття жіночої ідентичності тощо. Поряд з постмодернізмом і постколоніалізмом, постфемінізм посприяв інтенсифікації теоретичних дебатів та артикуляції проблемного порядку денного сучасного світу.

Стан опрацювання проблеми. Адептами постфемінізму – теорії фемінізму постмодерної доби – вважаються Дж. Батлер, Е. Сиксу, Л. Ірігаре, Р. Брайдотті та ін. Свій внесок у розвиток постфеміністської теорії зробили і російські дослідники, зокрема: Г. Брандт, І. Жеребкіна, О. Агафонова тощо. Проте дана проблематика не у повній мірі досліджена вітчизняними науковцями.

Метою статті є проаналізувати теоретичні засади постфемінізму.

Виклад основного матеріалу. Наступником фемінізму другої хвилі стає постфемінізм як результат скептичного і критичного аналізу теорії фемінізму, обмеженої власною політичною програмою та модерністськими схильностями. З кінця ХХ ст. феміністський дискурс конституюється довкола власних першоджерел – як основи теоретизування, так і політичних практик [12, с. 4].

Е. Брукс, детермінуючи поняття постфемінізму, розглядає його як модель негегемоністського фемінізму, здатного актуалізувати різні, у тому числі локальні і постколоніальні феномени сучасної жіночої культури. У цьому сенсі, на думку британської дослідниці, постфеміністська теорія знаменує концептуальний поворот від «проблематики рівності» до «проблематики відмінності» у постсучасному світі [7, с. 23].

Стосовно факторів, що обумовили перехід фемінізму другої хвилі у стадію «радикального самокритицизму», дослідниці М. Барретт та Е. Філліпс називають, по-перше, політичний вплив «небілих» жінок всередині фемінізму; по-друге, переосмислення суті та значення статевих/сексуальних відмінностей, а також артикуляція інших типів відмінностей (класових, расових і національних) всередині структури жіночої суб'єктивності, які не були у достатній мірі артикульовані теоретиками другої хвилі; і, по-третє, вплив постструктуралізму та постмодернізму [6, с. 56-57].

Постфемінізм, продовжуючи основні принципи постмодерністської теорії, насамперед критикує модерністське розуміння ідентичності індивіда, яке використовується у класичному фемінізмі і передбачає його «прозорість» та можливість фіксації й аналізу у статичному стані, використання універсальних понять, таких як: відчуження, суб'єкт, об'єктивність, істина і реальність, що пізнається за допомогою розуму. Тому основною інтенцією постмодерної теорії фемінізму є визнання неоднозначності, «розмитості» ідентичності особистості, котра не є раз і назавжди сформованою чи заданою, а у процесі життя і розвитку індивіда постійно знаходиться у процесі становлення, тобто є принципова множинність ідентичності – фрагментованої і постійно змінюваної.

Також вирішальне значення у процесі формування особистості надається дискурсивній практиці. Ідентичність людини містить гендерні, класові, етнічні, сексуальні і релігійні параметри, без урахування всіх цих особливостей неможливо визначити ідентичність [1].

Грунтовна критика класичної феміністської концепції ідентичності міститься у праці «Гендерна тривога: фемінізм і підрип ідентичності» американської дослідниці Дж. Батлер [10].

Усвідомлюючи вкорінену практику конструювання суб'єкта через легітимацію і виключення, вона висуває теорію перформативної суб'єктивності [2]. Насамперед, Дж. Батлер не визнає наявність «додискурсивного я» у структурі ідентичності (допущення якого, на її думку, було одним із наріжних каменів феміністських концепцій жіночої суб'єктивності у 70-80-і рр.), яке передую акту сигніфікації. Перформативна теорія виходить з первинності дії щодо суб'єктивної структури, яка може бути вчинена без жодної кореляції з «я» (наприклад, несвідома дія: адже несвідома структура суб'єктивності за жодних умов не оформлюється у свідоме «я») [8, с. 7]. Стосовно формування особистісного «я», то, на думку Дж. Батлер, саме мова конституює суб'єктивність [8, с. 166], тим самим заперечуючи тезу феміністської теорії про мову як зовнішній засіб або інструмент, за допомогою якого індивід екстеріоризує свою сутність та інтеріоризує зовнішню рефлексію свого «я».

Деконструюючи традиційну феміністську політику ідентичності, Дж. Батлер відкидає бінарні опозиції чоловічого і жіночого у проблемі суб'єктивності і заперечує поняття так званої «жіночої ідентичності». Гендерна ідентичність, в її розумінні, є наслідком і результатом дискурсивних практик, позаяк ідентичність завжди опосередкована владними відносинами – поза ними її просто не існує [1].

Відтак, перформативність аж ніяк не є сингулярним актом вибору, а відтворенням регулятивних і владних соціокультурних норм, що існують у суспіль-

стві: акт визначення гендерної ідентичності не є індивідуально перформативним – він перформативний тільки у сенсі театралізованого відтворення владних соціальних норм «гетеросексуального закону». Більше того, у процесі «набуття» ідентичності суб'єкт формується через практики виключення маргіналізованих якостей, що не кваліфікуються як «суб'єктні» у регуляторних практиках соціального життя, тобто суб'єкт конститується через механізм виключення і заперечення, коли відкинуте «зовнішнє» перетворюється у найпотаємніше, засуджуване «внутрішнє» [4].

Таким чином, теорія перформативної суб'єктивності Дж. Батлер проблематизує способи жіночої суб'єктивності і порівнює жіноче «інше» з будь-яким «іншим» у культурі, проблематизуючи тим самим традиційний дискурс поділу на «тотожне» й «інше», а також акцентує на прихованих формах символічної, логічної, дискурсивної дискримінації у культурі [4].

Окрім класичних феміністських категорій «гендерна ідентичність» та «жіноча суб'єктивність», теоретики постфемінізму беруть під сумнів сам предмет фемінізму – поняття «жінка», котрий універсалізує образ, проблеми, досвід західної білої гетеросексуальної жінки середнього класу, нехтуючи, ігноруючи та знецінюючи досвід інших категорій жінок.

Суперечливим для дослідників постає і теза про «жінок» як про групу, котру відрізняють загальні ознаки, інтереси й котра зазнає тотального гноблення у структурі патріархального суспільства.

На думку Дж. Батлер, фемінізм, об'єднавши всіх жінок «під парасолькою» універсалізму і єдності категорії «жінка», упустив можливість формування множинних і більш різноманітних ідентичностей [2]. Проблема полягає також у тому, що «предмет дослідження» фемінізму виступає як дискурсивно створений тієї ж самою політичною системою, яка повинна була сприяти емансипації «жінок» [2]. Іншими словами, саме поняття «жінки» як колективна ідентичність були створені, дискурсивно сконструйовані тими самими політичними і правовими структурами влади, до яких фемінізм й апелює, домагаючись емансипації. При некритичному використанні поняття «жінки» фемінізм по суті відтворює, а, отже, зміцнює існуючу систему гендерних відносин, що прямо протилежно його цілям [3].

Відмова від (псевдо) універсалістського трактування «жінок», а відтак – і сумнів в існуванні «специфічно жіночого» детермінували формування і нової концепції тілесності. Адже тіло жінки, її здатність до репродукції і супутні цьому гормональні і власне фізіологічні «особливості» насамперед використовуються як аргументи існування «універсального» життєвого досвіду «жінок» [3]. Постфемінізм, відмовляючись визнавати «жінок» як спільноту, об'єднану есенціалістською й єдиною природою, пропонує контекстуалізацію різних афірмативних дій і перформативного гендерного життєвого досвіду [4].

На думку Дж. Батлер, «тіло» саме по собі є конструкцією, так само як і незліченні «тіла», що утворюють область гендерно структурованих суб'єктів. Не можна стверджувати, що тіло володіє значущим існуванням, яке б виступало первинною ознакою їх культурно конституційованої статі [2]. Тіло існує тільки

у тому вигляді, в якому воно представлене, і діє відповідно до системи репрезентацій, значень, смислів своєї культури. Тіло не є щось задане, воно дискурсивне, корелює із волею, бажанням, системою символічних позначень і владних відносин. Тому у рамках постфеміністської парадигми критикується розуміння тіл «чоловіка» і «жінки» як полярних крайностей лінійного континууму з проміжними «відхиленнями» по середині. Як стверджують постфеміністки, тіло «живе» у континуумі багатовимірності, де стать людини – тільки один з параметрів, що перетинається з іншими [3].

Ці розмірковування змушують теоретиків постфемінізму критично переосмислити правомірність розмежування понять «стать» і «гендер».

У постфемінізмі «стать» виявляється породженням, з одного боку, «інституту примусової і натуралізованої гетеросексуальності», де «чоловіче» відділяється від «жіночого» через встановлення гетеросексуальної «норми», і з іншого, стать – «дитя» метафізики сутності: класичного типу філософствування, на який цей «інститут» спирається, і в якому власне формується пов'язані з ідентифікацією поняття статі [2]

Дж. Батлер видається неможливим виокремити «стать» зі сфер політичного, культурного і соціального, завдяки яким вона виробляється і підтримується. Американська дослідниця пропонує розглядати «стать» не як даність, а як перформативне утворення, ефект перформативних дій – «перформансів», що створюють ідентичність, на яку претендує стать. Поза ними стать не має ніякого онтологічного статусу [4]. Відтак, стать не варто розуміти ні як стабільну ідентичність, ні як джерело дієздатності, що дає початок усім наступним діям. Адже дана категорія, на переконання Дж. Батлер, є формою ідентичності, чие зовнішнє існування можливе лише через стилізований повтор певних дій, стилізацію тіла [10, с. 140].

Звертаючись до класичної феміністської дистинкції між «статтю» і «гендером», поняття «гендер» традиційно інтерпретується як соціальний конструкт, а «стать» – як додискурсивна даність. Постфеміністки зазначають, що, навіть визнавши гендер соціальним конструктом, постає питання про «я»/«ми» – суб'єктів конструювання, котрі начебто передують конструкції або впливають з неї. У рамках постфеміністської парадигми стверджується, що «я», навпаки, виникає як ефект всередині дії матриці гендерних відносин і процесу «гендеризації» [2], тобто категорія «стать» як «додискурсивна», що передує культурі, як політично нейтральний фон, на якому діє гендер, також повинна була бути сконструйованою [2].

Отже, не тільки «гендер», а й «стать» визнається виключно продуктом культури, результатом реалізації владних стратегій. Дж. Батлер розглядає «гендер» як поліваріантну інтерпретацію статі, визнаючи його перформативну суть: ідентичність конструюється і стверджується у самому акті представлення, а не виражає якусь внутрішню сутність, що передує мові і демонстрації, тобто «гендер» – це те, як індивід себе поводить і що він/вона робить у певній ситуації, а не те, чим він/вона є (залишаючись у рамках культури, що його сформувала) [2].

Таким чином, чи є стать або гендер фіксованими або вільними, у будь-якому випадку вони є похідними

від дискурсу. Тому, на переконання постфеміністок, однозначність статі, внутрішня несуперечливість гендеру, їхня бінарність, епістемологічний розподіл на дискурсивне і додискурсивне неприпустимі для сучасної феміністської теорії, оскільки оперування цими категоріями зміцнює і представляє природними владні режими чоловічого і гетеросексуального гноблення [2].

Дискурсивне виробництво «статі» будується на артикульованій відмінності між двома термінами – «чоловіче/жіноче», стійкий взаємозв'язок між якими забезпечується нормалізацією певної практики – «гетеросексуальності».

Згідно з Дж. Батлер, статеві практики як структурно варіативні явища набувають свою стабільність у дискурсивних категоріях «чоловіче» та «жіноче». Потім обидві категорії парної опозиції «чоловіче/ жіноче» виявляються деконтекстуалізованими, ізольованими і «набувають» власної логіки розвитку, починаючи виступати як нормативні, тобто приписуючи ту чи іншу модель поведінки («чоловічі» і «жіночі» статевої ролі). Ці категорії і моделі виявляються «переведеними» на мову повсякденних «мікропрактик», здатність (не) брати участь в яких і визначає соціальну долю індивіда. Подальший розвиток і кодифікація цих практик призводить до того, що і самі категорії починають сприйматися як природні, автономні і навіть незалежні один від одного [9].

Як зауважує Дж. Батлер, дистинкція між поняттями «жіноче/чоловіче» обумовлена двома тенденціями. По-перше, категорії «жіноча стать»/«чоловіча стать», начебто покликані позначити вже існуючі «статеві» відмінності, насправді наділяють їх змістом як необхідну передумову свого власного існування, і сенс відмінності/розрізнення, таким чином, стає ефектом категорії, її наслідком. По-друге, природність і очевидна необхідність існування будь-якої структури досягається шляхом постійного циркулярного відтворення/повторення дії її механізмів [9]. Тобто сенс «жіночого/чоловічого», «жіночої/чоловічої статі» стає очевидним лише при наявності даних категорій і лише у процесі їх постійного відтворення.

Повторюваність певних дій, ритуалів, «жіночої/чоловічої» моделі поведінки є, з одного боку, одночасно і інсценуванням, і переживанням вже сформованих соціальних смислів, а з іншого – буденним ритуальним підтвердженням їх загальноприйнятості. Акцент Дж. Батлер на повторюваності як основі ідентичності і на дискурсивній, категоричній і категоріальній природі ідентичності направлений на неможливість апеляції до якоїсь «унікальної», «автентичної», «позасоціальної», «напередзаданої» сутності, на неможливість вивести цю «сутність» з присвоєного, обжитого, приватизованого «чоловічого» чи «жіночого», оскільки статева «сутність» визначається тільки постійністю поведінки, систематичним відтворенням (або нездатністю до відтворення) гендерних ролей [5, с. 133].

Таким чином, встановлення обов'язкової і натуралізованої гетеросексуальності неможливе без існування – і контролю за існуванням – статі як бінарного відношення «чоловічого» і «жіночого». Їхня поляризація призводить до внутрішньої консолідації «специфічно

чоловічого» і «специфічно жіночого», а, відтак, до внутрішньої впорядкованості сексу, статі та бажання [10, с. 23].

Більше того, американська представниця постфемінізму Дж. Батлер спробувала довести, що існування нормалізованої гетеросексуальності з характерним для неї соціоекономічним поділом праці між статями багато у чому стало – і залишається – можливим внаслідок існування маргіналізованих політико-сексуальних «окраїн», «відхилень від норми», що сприяють, у кінцевому підсумку, інституціалізації цього винятку [5, с. 126].

Як стверджує Дж. Батлер, було б помилкою відносити виробництво маргіналізованих сексуальностей виключно до питань культури через ту вагомую роль, яку вони відіграють у функціонуванні сексуального порядку політичної економії, складаючи фундаментальну загрозу її працездатності. Відтак, економіка пов'язана з необхідністю відтворення гетеросексуальності. Негетеросексуальні форми сексуальності не тільки залишаються за дужками, а й саме їх придушення є необхідною умовою існування норми. Мова, таким чином, не тільки про людей, які страждають через відсутність культурного визнання з боку інших людей, але і про специфічний спосіб сексуального виробництва і обміну, націленого на підтримку стабільності статі, гетеросексуальності бажання і природності сім'ї [11].

Висновки. Підсумовуючи, варто зазначити, що постфемінізм виникає з іманентної необхідності переосмислити категорії, приписи, онтологічні моделі ідентичності фемінізму, детермінувати новий предмет його досліджень, залишаючись при цьому на його першоосновах. Попри відсутність єдиного методологічного базису, теоретиків постфемінізму все ж об'єднують спільні напрямки дослідження (мова, влада, жіноча ідентичність) і мета (боротьба з патріархальною системою мислення).

Постфемінізм прагне бути менш радикальним у категоричності своїх тверджень і більш критичним щодо своїх першооснов, висловлюючи сумнів в універсальності тез феміністської теорії і у загальнозрозумілості її категоріального апарату. Так, зокрема, на противагу класичному фемінізму, постфемінізм дефініює ідентичність як плюральну категорію, досвід – як суперечливий і децентралізований, стать – як культурне означення, що постійно оновлюється, а «тіло» – як набір індивідуальних і соціальних меж, які встановлені і підтримуються політичними засобами.

Постфемінізм у цілому не означає деактуалізацію, десенсуалізацію чи деполітизацію фемінізму, а навпаки, сприяє його адекватній відповідності запитам постмодерністського суспільства та плюральній практиці його політичного застосування.

Література

1. Агафонова Е. Е. Анализ проблемы идентичности в постмодернистском феминизме : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. социолог. наук : 22.00.01 / Е. Е. Агафонова. – Москва, 2010. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://cheloveknauka.com/analiz-problemy-identichnosti-v-postmodernistskom-feminizme> (26.08.2017).

2. Батлер Дж. Гендерное беспокойство / Дж. Батлер // Антология гендерной теории / под ред. Е. Гаповой, А. Усмановой. – Минск : ПроPILE, 2000. – С. 297-346.

3. Брандт Г. А. Современный феминизм: переворот в историко-философской антропологической традиции Западной Европы / Г. А. Брандт // Адам и Ева. Альманах гендерной истории. – 2003. – № 6. – С. 148-198.

4. Жеребкина И. Феминистская теория 90-х годов: проблематизация женской субъективности / И. Жеребкина // Введение в гендерные исследования. Ч. I : [учебное пособие] / под ред. И. Жеребкиной. – Харьков : ХЦГИ, 2001 ; СПб : Алетейя, 2001. – С. 49-80.

5. Ушакин С. А. Поле пола / С. А. Ушакин. – Вильнюс : ЕГУ ; Москва : Вариант, 2007. – 320 с.

6. Barrett M. Destabilising theory: contemporary feminist debates / M. Barrett, A. Phillips. – Cambridge : Polity Press, 1992. – 224 p.

7. Brooks A. Postfeminisms: feminism, cultural theory and cultural forms / A. Brooks. – London and New York : Routledge, 1997. – 240 p.

8. Butler J. Bodies that matter: on the discursive limits of «sex» / J. Butler. – New York, London : Routledge, 1993. – 288 p.

9. Butler J. Further reflections on conversation of our time / J. Butler // Diacritics. – 1997. – Vol. 27(1). – P. 13-15.

10. Butler J. Gender trouble: feminism and subversion of identity / J. Butler. – New York : Routledge, 1990. – 172 p.

11. Butler J. Merely cultural / J. Butler // New Left Review. – 1998. – № I/227. – P. 33-44.

12. Lauretis T. de Feminist Studies. Critical Studies / T. de Lauretis. – Springer, 2016. – 231 p.

Анотація

Харечко І. З. Концептуальний зміст постфемінізму. – Стаття.

Розглядається постфемінізм як нова стадія розвитку феміністської теорії, специфікою якої є самокритицизм, звернення до першооснов, переосмислення ключових категорій класичної феміністської парадигми. Зазначається, що суб'єктивність індивіда є наслідком і результатом дискурсивних практик. Простежується відмова теоретиків постфемінізму від (псевдо) універсалістського трактування «жінок» і традиційної дихотомії «специфічно жіноче» – «специфічно чоловіче». Виявляється, що стать не є даністю, а перформативним утворенням, продуктом культури. Підкреслюється, що встановлення і контроль за дотриманням «гетеросексуальної» норми є необхідним для підтримання існуючого соціально-економічного укладу сучасного суспільства. Аргументується недореч-

ність оперування категоріями «жіноче – чоловіче», «додискурсивне – дискурсивне», «природна стать – гендер», що стереотипізує та ієрархізує суспільне мислення та зміцнює патріархальний режим.

Ключові слова: постфемінізм, стать, гендер, суб'єктивність, перформативна ідентичність, додискурсивне «я», гетеросексуальна норма.

Аннотация

Харечко И. З. Концептуальное содержание постфеминизма. – Статья.

Рассматривается постфеминизм как новая стадия развития феминистской теории, спецификой которой является самокритицизм, обращение к первоосновам, переосмысления ключевых категорий классической феминистской парадигмы. Отмечается, что субъективность индивида является следствием и результатом дискурсивных практик. Прослеживается отказ теоретиков постфеминизма от (псевдо) универсалитстской трактовки «женщин» и традиционной дихотомии «специфически женское» – «специфически мужское». Оказывается, что пол не является данностью, а перформативным образованием, продуктом культуры. Подчеркивается, что установление и контроль за соблюдением «гетеросексуальной» нормы необходимо для поддержания существующего социально-экономического уклада современного общества.

Ключевые слова: постфеминизм, пол, гендер, субъективность, перформативная идентичность, додискурсивное «я», гетеросексуальная норма.

Summary

Kharechko I. Z. Conceptual content of post-feminism. – Article.

Postfeminism is considered as a new stage in the development of a feminist theory whose specificity is self criticism, an appeal to the first principle, and a rethinking of the key categories of the classical feminist paradigm. It is noted that the subjectivity of an individual is a consequence and result of discursive practices. There is traced the refuse of the theorists of post-feminism from (pseudo) universalist interpretation of «women» and the traditional dichotomy «specifically female» – «specifically male». It turns out that gender is not a given, but a performative formulation, a product of culture. It is emphasized that establishing the «heterosexual» norm and controlling its compliance is necessary to maintain the existing socio-economic structure of modern society.

Key words: post feminism, sex, gender, subjectivity, performative identity, pre-discursive «I», heterosexual norm.